

КОРНІЄНКО В.О.
(ВДТУ, м. Вінниця)

ПЛЮРАЛІЗМ І СТРУКТУРАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ІДЕАЛУ XIX – XX СТОРІЧЧЯ

Розглядаються основні тенденції формування політичного ідеалу у зазначений період і роль соціалістичного утопізму й соціалістичного ідеалу в контексті його практичної реалізації

Слід почати з того, що початки соціалістичного (або комуністичного – за більш пізньої термінології) ідеалу прийнято відносити до основ буржуазних відносин, тобто до XVI сторіччя. Саме в цей період соціалістична думка формулює три ідеали, що являють собою не послідовний розвиток комуністичного утопізму, а три його вихідні точки, кожна з яких відбиває своєрідність соціальних умов, що його породили: "Тисячолітнє царство" Т. Мюнцера, "Утопія" Т. Мора, "Місто Сонця" Т. Кампанели. Але так чи інакше всі ці три напрямки — інтелектуальний продукт епохи Відродження. Саме в цей період уперше виникає й опановує масами "ідея прогресу", що була мало властивою до цього людству. Ця ідея вперше дозволила відновити перспективи з точки зору ідеалу: зв'язати теперішнє із світлим майбутнім, повірити в те, що "золотий вік " не позаду, а попереду людства.

Становлення всіх соціалістичних концепцій має свою багатовікову історію, тому аналіз діалектики розвитку соціалістичного (комуністичного) ідеалу неможливий без хоча б дуже стислого екскурсу в історію соціалістичної думки.

Автор не ставить за мету докладно зупинитися на конкретному змісті соціальних утопій, обмежившись, по можливості, тенденціями розвитку утопічних ідеалів і описом їхніх політичних елементів. По-перше, тому, що ця проблема в достатній мірі досліджена. По-друге, тому, що ці дослідження давно довели: соціалістичні ідеї не пов'язані з якоюсь певною епохою. Вони є відображенням існуючої в усі сторіччя й у всіх народів мрії про справедливість, загальне благоденство і щастя. Соціалізм, являє собою споконвічні мрії людини про загальні ознаки бажаного суспільства — суспільства звісно ж "розумного" і "справедливого", але обов'язково з твердим керуванням, жорсткою регламентацією всього його життя. Це суспільство з можливо більш повним колективізмом: сюди відносяться всі ідеї про спільне житло, спільність дружин, суспільне виховання дітей тощо.

Можна обмежитися достатньо стислим оглядом історії соціалістичних ідей, щоб зауважити їхній певний зв'язок із релігією. Він міститься в засобі здійснення ідеалу: це, з одного боку, начебто вказує на істотну різницю, тому що релігія трансцендентна і бачить можливість здійснення мрії про справедливість і щастя лише у потойбічному світі. Соціалістичні ж вчення

переносять цю можливість у наш світ, стверджуючи, що здійснити ці мрії можна шляхом суспільних перетворень. З іншого боку, і це головне, дана протилежність створює об'єктивні передумови для спроб заміни релігії соціалістичними теоріями. Існує ще один "отруйний" парадокс: ніхто заздалегідь не планував і не описував рабовласницький, феодальний або капіталістичний устрій, але вони склалися й існують. Соціалізм же описувався в найдетальніше протягом ряду сторіч, але і сьогодні залишається спірним питання про те, чи виник він взагалі.

З легкої руки Ф. Енгельса історію соціалістичних вчень зазвичай починають із твору Т. Мора. Дійсно, у світогляді останнього навіть історично випадково стикаються дві гілки розвитку гуманістичної свідомості — це твердження унікальності людської особистості і заперечення соціальної рівності й експлуатації. Характерно, що ідеал Мора не був безпосередньо пов'язаний з інтересами незаможних прошарків населення. Він намагався перенести у свою "Утопію" ознаки способу життя панівного класу і забезпечити її громадянам не тільки матеріальний добробут, але і найбільше часу після тілесного рабства для духовної культури й освіти [1, с. 88]. Такий підхід до побудови ідеалів характерний для більшості утопістів, тому що кожному з них інтереси найбільш незаможної частини населення уявлялися по-різному, в залежності від свого власного соціального стану.

Ідеали Мюнцера і Кампанели відбивають досить убогі, нерозвинені потреби особистості, проповідують загальний аскетизм і грубу зрівняльність, тому що потреби в елементах культури, що породжені феодалізмом, були ще недостатньо розвинуті. Приміром, уявлення про ідеальне суспільство у Т. Мюнцера своїми ідеологічними коріннями сягає в релігійний ідеал, тому що під час Селянської війни в Німеччині інтереси міських плебеїв об'єктивно збігалися з інтересами хиліастично налаштованої частини селянства. "Лукавство" цього ідеалу складалося в тому, що ідеал селян був звернений у минуле — до іудеохристиянства, а від нього до "золотого віку". Але плебейська частина суспільства, хоча б у своїх мріях, повинна була вийти за межі буржуазного суспільства, котре тільки народжувалося. Тому вона неначе перевертає цей ідеал у майбутнє. Так у формі релігійного ідеалу, що зжила себе, Мюнцер спробував зобразити суспільство далекого майбутнього, з врахуванням, у той же час, інтересів селянсько-плебейських мас Німеччини.

"Місто Сонця" Т. Кампанели — це своєрідне відображення ідей Платона, теоретичні побудови якого лягли в основу цього твору. Тут дріб'язкова регламентація, повне підпорядкування особистості керівництву общини й у життєдіяльності "соляріїв", а також ремісничих цехів, монастирів тощо. Теоретичні джерела виникнення цих ідеалів достатньо різноманітні і це можна бачити не тільки на приведених прикладах (анабаптизм у Мюнцера, ідеї Платона — у Кампанели). Характерно те, що автори подібних утопій не замислювалися над проблемою практичної перебудови. Свої ідеальні країни, "острови" вони знаходили вже готовими і не ставили перед собою завдання їхнього переміщення в будь-яку реально існуючу країну. У

цілому утопія виводила ідеальне суспільство в ті простори, де немає законів, королів, де чесноти дикунів уособлювали стан природної людини, зміцнювали переконаність у початковій рівності людей, тобто, у ту область, де не було навіть основ для появи політичного ідеалу! Ідея повернення в природний стан захищала не інтереси конкретної людини, а те, що було в далекому минулому. Саме відтіля витягалися обґрунтування для доказу неминучості зміни суспільства. Такий був типовий прийом утопічного жанру.

Клод Анрі де Сен-Симон (1760-1825 рр.) і Франсуа Марі Шарль Фур'є (1772-1837 рр.) вже не наполягали на спільності майна як основній ознаці ідеального суспільства. Соціалісти-утопісти вперше свідомо відмовилися від аскетизму і зрівняльності, що висувалося їхніми попередниками. Але їхні ідеальні побудови а також засіб виведення ідеалу також несуть на собі відбиток "царства розуму". Йдучи слідом за ідеями просвітителів, вони підтверджують невідчуженість природних прав людини. У розумінні цього питання соціалісти-утопісти йдуть дещо далі своїх учителів. Вони не зводять потреби і права до "користі", а бачать кінцеву мету у всебічному і гармонічному розвитку людини. Проте, звертаючись до людської природи, вони фактично припускали ті ж помилки, що і їхні попередники. Їх відрізняє лише прагнення вирватися з відвернених понять і уявлень і опертися на конкретний ґрунт.

Наприклад, Сен-Симон розкриває роль промисловості в суспільному перевороті. Проте на місце одного абсолюту він ставить інший, тепер вже утопічно-соціалістичний абсолют. У Фур'є державної влади немає ні поза фалангою, ні усередині її, хоча і є особлива виборна особа, що стоїть на чолі фаланги, але без примусових функцій. Кожна фаланга складається з 400 сімейств, котрі об'єднують до 2000 людей, що дає можливість вести значне виробництво. Все населення фаланги розміщується в одному величезнім будинку, що називається фаланстером. Вибір занять повний, але рівності в розподілі немає: воно проходить за трьома "індустріальними спроможностями" — праці, капіталу і таланту. Праця одержує 5/12 продукту, капітал — 1/12 і талант — 5/12. Кожний член фаланги може виступати і як капіталіст, і як робітник, і як винахідник [2, с. 446].

Далі всіх соціалістів-утопістів і більш послідовно йшов до своїх ідеалів Роберт Овен (1771-1858 рр.) Він практично намагався перебудувати спосіб життя своїх робітників у Нью-Ленарці, створюючи їм сприятливі і надзвичайні для багатьох у той час умови для роботи й особистого життя. Проте його спроби створити експериментальні осередки соціалізму, щось на зразок 16 колоній в Америці і 7 в Англії (найбільше відомі — "Нова гармонія" в Індіані, Орбістон у Шотландії, Рахалін в Ірландії, Квінвуд у Хемпширі), виявилися марними.

Невірно думати, що лише в деяких країнах починалися спроби створення подібних ідеалів і "суспільств-мурашників". Ці спроби сходять у таку історичну глибину, що випереджають усіх відомих нам утопістів. Той сухий осадок, що випадає з їхніх водянистих міркувань завжди приблизно

такий: існує високо стоячий над усією масою населення панівний клас, що детально регламентує людино-одиноці за допомогою держави, але держави настільки ж автономної, наскільки ідеальної в суб'єктивних уявленнях цих мислителів. Але чи можна знайти реальну основу для побудови суспільства, спроможного задовольнити багатвікові ідеали людської думки про щастя і справедливість? Це питання залишалося відкритим.

До середини XIX в. період прогресивного розвитку буржуазного суспільства в основному закінчується. Тому головною перешкодою на шляху перетворення утопічного комуністичного ідеалу в ідеал усього суспільства була, на перший погляд, його просвітницька форма, котру треба було перебороти. Але при ближчому розгляді проблема виявилася складнішою і перед тим, як говорити про становлення комуністичного ідеалу, необхідно зробити відступ і усвідомити як К. Маркс і Ф. Енгельс ставилися до проблеми ідеалу.

Класики марксизму не поспішали відповідати на це запитання і не ставили за мету розробку поняття "ідеал", зриваючи містичні покрови з цього поняття, до якого зверталися всі ідеалістичні концепції майбутнього. Навіть у 1884 р. у період свого давно закінченого "теоретичного дозрівання" у листі до П. Лафарга Ф. Енгельс писав: "Маркс став би протестувати проти "політичного і соціального ідеалу", що Ви йому приписуєте. Якщо мова йде про "людину науки", економічної науки, то в нього не повинно бути ідеалу, він виробляє наукові результати... "[3, с. 170]. У своїх же ранніх працях вони, з одного боку, критикують обмеженість існуючих ідеалів, а з іншого — взагалі відмовляються розглядати дійсність крізь призму ідеалів. У 1843 р. у листі до Руге К. Маркс вказував, що "перевага нового напрямку саме в тому і полягає, що ми не намагаємося догматично передбачити майбутнє, а бажаємо тільки за допомогою критики старого світу знайти новий світ... Конструювання майбутнього і проголошення раз і назавжди готових рішень для всіх прийдешніх часів не є нашою справою"[4, с. 379].

Категоричність цих висловлень Маркса цілком зрозуміла, якщо врахувати, що всі попередні теоретики будували свої концепції майбутнього суспільства за позаісторичною схемою. Намалювавши ідеальну картину утопічного майбутнього, вони потім приймалися шукати засіб для його досягнення. К. Маркс і Ф. Енгельс докорінно намагалися перебудувати цю "позаісторичну схему" утворення ідеалів. Критика буржуазного суспільства дозволила їм розкривати його протиріччя, а аналіз тенденцій його розвитку дав уявлення про найбільш загальні ознаки майбутнього суспільства — комуністичної суспільно-політичної формації. У "Німецькій ідеології", наприклад, підкреслюється, що "люди завойовували собі свободу всякий раз остільки, оскільки це диктувалося їм і припускалося не їхнім ідеалом людини, а існуючими продуктивними силами"[5, с. 433].

Таким чином, класики марксизму бачили свою мету не в логічному конструюванні комуністичного ідеалу, не в пошуках ознак майбутнього суспільства в реальній дійсності, а у виведенні цього суспільства з тенденцій самого його розвитку. Положення, висунуте Марксом у "Тезах про

Фейербаха", про те, що "сутність людини не є абстракт, властивий окремому індивіду. У своїй дійсності вона є сукупність усіх суспільних відносин"[6, с. 3], закладає, очевидно, основу ідеалу класиків марксизму, в якому уява про майбутнє суспільства обумовлена тенденціями суспільного розвитку.

Отже, з одного боку, ідеал майбутніми класиками не деталізується і його основні ознаки невідомі, що надає йому певну принадність на повсякденному рівні. З іншого боку, Маркс і Енгельс детально досліджують тенденції розвитку людського суспільства, що природно повинні привести до визначенню ознак суспільства майбутнього, тобто до ідеалу з погляду відповідної їм дійсності. У "Критиці політичної економії" (1859) К. Маркс чітко формулює свою схему: "Загалом, азіатський, античний, феодальний і сучасний, буржуазний, засоби виробництва можна позначити як прогресивні епохи економічної суспільної формації" [7, с. 7]. Причину виникнення так званого «азіатського засобу виробництва» Маркс бачить у тому, що зберігається общинна, тобто колективна, власність на землю. Ця власність, так і не перетворившись у приватну, переходить до виниклого тим часом об'єднання общин, а потім до держави.

Маркс виявив чотири соціально-економічних формації, яким відповідають певні способи виробництва матеріальних благ і котрі послідовно змінюють один одного в процесі людської життєдіяльності. Це азіатський, античний, феодальний і капіталістичний. Їхньою оболонкою є до- і безкласові суспільства: "первісний комунізм" і комунізм, як "світла мрія всього людства". Дана схема є результатом багаторічної праці Маркса. Але в якому зв'язку з нею знаходиться еволюція політичного ідеалу? У найбезпосереднішій, тому що певний клас, що відповідає певному етапу розвитку людського суспільства, висуває свій певний політичний ідеал. Адже вчення Маркса побудовано не просто на класовому аналізі розвитку суспільства, а на визначенні панівного класу в кожній формації. З одного боку, він визначає чітко, що в античності — це рабовласники, при феодалізмі — феодала, при капіталізмі — капіталісти, при диктатурі пролетаріату — пролетаріат. З іншого боку, говорячи про азіатський спосіб виробництва, К. Маркс підтверджує, що правлячим класом були деспоти або держава (!). Але саме з марксистської точки зору — це нонсенс, тому що держава є апарат панівного класу, а деспоти — це не клас. Який же клас є пануючим при азіатському способі виробництва? Можливо, К. Маркс не міг або не бажав вимовляти того слова, що було б синонімом нашому поняттю "бюрократія", а замість цього він віддав перевагу більш зрозумілим словам "суверен" і "держава". Адже з погляду його теорії не можна говорити про бюрократію як панівний клас суспільства, інакше соціалізм стане всього лише як суспільство нового класового панування. Безперечно, що К.Маркс визначив зв'язок між "азіатським способом виробництва" і соціалізмом, тому що згодом висловив думку про можливість приходу до соціалізму Індії і Росії на основі збереженої в обох країнах сільської общини, тобто на тій же основі, на якій, за його думкою, склався "азіатський спосіб виробництва".

Фрідріх Енгельс (1820-1895 рр.) повівся більш радикально: в працях "Анти-Дюринг" і "Походженні сім'ї, приватної власності і держави" він відкрито відійшов від цієї чотиричленної схеми, що розробив Маркс, і оголосив першою класовою формацією рабовласницьку і, відповідно, першим пануючим класом — рабовласників.

Знову доречне запитання: яке відношення це має до еволюції політичного ідеалу? А справа в тому, що соціалістичний ідеал вважається однією з історичних форм комуністичного суспільного ідеалу. У свою чергу, останній являв собою кінцеву мету суспільного розвитку на етапі, як це було прийнято говорити, "планомірного і всебічного удосконалювання соціалізму". Але сьогодні стало явним, що соціалістичні вчення й ідеали не пов'язані ні з пролетаріатом, ні з розвитком або спадом капіталізму. Вони були, є і будуть, але не як породження якоїсь певної соціально-економічної формації.

Постійно підкреслюючи роль продуктивних сил і виробничих відносин у житті суспільства і затвердивши в науці "матеріалістичне розуміння історії", К. Маркс, очевидно, був не зовсім точний, визначаючи їх основою всіх аспектів життєдіяльності. Сьогодні з повною підставою можна захищати тезу про те, що є поняття більш широке, ніж "виробничі відносини" — це "суспільні структури". Перші є лише економічною стороною суспільних структур, але існують і інші істотні сторони. Особливо варто підкреслити те, що всі матеріальні чинники формують людське суспільство і його історію не самі собою, неначе автоматично, а переломлюючись у свідомості людей і закликаючи їх до дій. Суспільні структури в цілому являють собою систему закріплених у суспільстві відносин між тими, хто управляє і тими, хто підпорядковується. На цій основі виникають відповідні відносини, що у життєздатному суспільстві знаходять деяку рівновагу і перетворюють останнє в єдиний механізм. В остаточному підсумку тільки діяльність людей надає матеріальним силам енергію і тим перетворює їх у чинник прогресивного поступу усього суспільства в цілому. Суспільні структури не можуть бути ідентичними виробничим відносинам у марксовім тлумаченні цього терміна, тому що далеко не всі відносини можна зводити до виробничих.

Аналізуючи ж ці протиріччя з позиції історичного матеріалізму, виводячи з них ознаки майбутнього суспільства, малюючи намірено не деталізований його образ, К. Маркс і Ф. Енгельс зробили спробу створити комуністичний суспільний ідеал, у якому питання про владу, а значить і про політику було вирішене. "Комунізм, — відзначає сьогодні Р. Скратон, — визначається тією обставиною, що зникає потреба у правовій, політичній та ідеологічній надбудові і, зрештою, відмирає держава, разом з усім своїм апаратом і "з хибною свідомістю", яка оточує його" [8, с. 243]. Тому, цей суспільний ідеал вже мав відношення не до політичного ідеалу, а до ідеальної політики, здійснення якої означало б "переорати" суспільні структури, витягнути генетично укорінені в суспільстві відносини між тими,

хто управляє, і тими, хто підпорядковується. Власне, така спроба і мала місце в Росії.

Наприклад, при визначенні перспектив суспільного розвитку ми практично всю справу звели до положення К. Маркса про те, що вітряний млин дає нам суспільство із сюзереном на чолі, а паровий млин — суспільство з промисловим капіталістом. Спираючись на дане положення Маркса, учені шукали рабство в Стародавній Русі, ми проголосили про побудову соціалізму, навіть здійснювали перехід до комунізму. А тим часом, у Росії не виявилось рабства, а в Сибіру і на півночі Європи — кріпосництва, тобто, феодального ладу. Ми довго намагалися визначити формаційну приналежність суспільства, що будували більш 70 років. Що це за формація? Який спосіб виробництва? Чи було в історії людства щось подібне, або це щось нове, невідоме. У своїй статті "Чому важко говорити правду?" І. Клямкін пише: "Не виявивши нічого підхожого поруч, стали шукати позаду. Погляд сковзнув по сторіччях і епохах — і швидко добрався до Древнього Сходу. Здалося — от воно нарешті, те саме, от вони, наші початки. Зрозуміло, що і це відкриття не дійшло до трибун і друкарського верстата ні в 60-і, ні в 70-і роки. Але зате зараз воно тиражується широко і безперешкодно: у нас не соціалізм, у нас — "азіатський спосіб виробництва"! [9]. У СРСР, а потім у цілому ряді інших країн на різних континентах сформувався новий суспільний устрій, що не був ні капіталістичним, ні соціалістичним. Деякі дослідники називають його етакратичним (дослівно від французького і грецького — "влада держави"). Етакратизм — це не ланцюг деформацій і відхилень, а, як видно, самостійний щабель і в той же час рівнобіжна гілка історичного розвитку сучасного суспільства, що має свої закони, свою система норм і цінностей, свої уявлення про соціальну справедливість і ідеали [10, с. 51].

В. Ульянов (Ленін) (1870-1924 рр.), як і основоположники марксизму, починає з боротьби проти розуміння дійсності з позиції "належних", "святих", "справедливих" ідеалів. В. Ленін ставить своєю метою не тільки розвинути, але і втілити на практиці марксистську теорію соціалістичної революції і тому приділяє велику увагу аналізу всіх аспектів проблеми цілеспрямування практичної діяльності робочих мас.

У своїй роботі "Економічний зміст народництва і критика його в книзі п. Струве" на фундаменті, що заклали класики марксизму, він продовжує споруджувати концепцію комуністичного ідеалу. Проте, насамперед у теоретичній області, В. Ленін проходить точно таку ж еволюцію в поглядах на об'єктивний історичний процес, яку у свій час пройшов Ф. Енгельс. В. Ленін відмінно знав схему К. Маркса і цитував її чотиричленну формулу в статті для "Енциклопедичного словника Гранат". Ця стаття була випущена окремим відтиском із передмовою Леніна в 1918 році. Але у своїй лекції про державу, що була прочитана усього через рік, у липні 1919 року, він подає вже іншу схему: "... спочатку ми маємо суспільство без класів... потім — суспільство, засноване на рабстві, суспільство рабовласницьке. Через це

пройшла вся сучасна цивілізована Європа... Через це пройшла величезна більшість народів інших частин світу... За цією формою пішла в історії інша форма — кріпосне право... Це основний факт — перехід суспільства від первісних форм рабства до кріпосництва і, нарешті, до капіталізму — ви завжди повинні мати на увазі..." У якості значних періодів людської історії Ленін називає рабовласницький, кріпосницький і капіталістичний. З одного боку, він називає вчення К. Маркса догмою, а з іншого боку — сам суперечить цьому. Мабуть, що за той невеликий час перебування при владі Ленін зрозумів: небезпечно визнавати, що вже в далекому минулому існувала така система, у якій все було націоналізоване, а панівним класом була бюрократія. Небезпечно було знову в теорії завершити опис кола, у якому у політичні ідеали були такими, що вже існували, а не як знову висунуті.

Ленін підтримує і розвиває вчення К. Маркса далі. У книзі "Економічний зміст народництва..." він відзначає, що комуністичні ідеали "...надзвичайно цінні для марксиста. Вони показують антигуманність існуючих суспільних відносин, непривабливість капіталістичної дійсності. Буржуазія з необхідністю породжує пролетаріат. З тієї ж необхідністю наявність експлуатації завжди буде породжувати як у самих експлуатованих, так і в окремих представниках "інтелігенції" ідеали, протилежні цій системі" [11, с. 435]. Він однозначно вказує на безпосередній зв'язок ідеалів з інтересами класів (а через них — із суспільними відносинами), звертаючи увагу на те, що ідеали — це не просто прогнози, а вимоги класу. Він пише далі, що "марксист виходить із того ж ідеалу, але зв'язує його не з "сучасною наукою і сучасними моральними ідеями", а з існуючими класовими протиріччями, і формулює його тому не як вимогу "науки", а як вимогу такого-то класу, що породжена такими-то суспільними відносинами (які підлягають об'єктивному дослідженню) і досяжна лише так-то внаслідок таких-то властивостей цих відносин" [11, с. 436].

Виходячи з цих відносин, Ленін так оцінював характер суспільних структур у Росії після жовтня 1917 року: "1. патріархальне, тобто в значній мірі натуральне, селянське господарство; 2. дрібне товарне виробництво; 3. приватногосподарський капіталізм; 4. державний капіталізм; 5. соціалізм"; [12, с. 296]. Перший елемент відноситься до збережених ще залишків дофеодального укладу; другий — до феодального укладу; третій і четвертий — до капіталістичного; п'ятий В. Ленін називає соціалістичним. Ленін чітко визначив який елемент переважає: "Ясна справа, що в дрібноселянській країні переважає і не може не переважати дрібнобуржуазна стихія; більшість, і величезна більшість хліборобів — дрібні товарні виробники" [12, с. 296]. Тому цілком логічно Ленін вважав, що наступним історичним етапом буде не соціалізм, а капіталізм. Тільки прагнув він не до приватновласницького капіталізму, а до державного, до застосування методу одержавлення. У цьому питанні він радикальний: "Державний капіталізм був би гігантським кроком уперед". І далі: "... державний капіталізм для нас порятунком" [13, с. 255].

Цікаво те, що Ленін мав на увазі під "державним капіталізмом": "В даний час здійснювати державний капіталізм — значить проводити в життя той облік і контроль, що капіталістичні класи проводили в життя. Ми маємо зразок державного капіталізму в Німеччині. Ми знаємо, що вона виявилася вище за нас" [13, с. 255].

Виходить, зразком для імітації, політичним ідеалом для самого В. Леніна в 1918 році була кайзерівська Німеччина, країна з феодальною монархією, але з більш розвиненими, ніж у Росії, капіталістичними відносинами, а "гігантським кроком уперед" був би для країни державний капіталізм. Отже, сам Ленін визнає, що і після Жовтневої революції країна за своєю соціально-економічною структурою була країною феодальною. Ще раз звернемося до принципово важливого висновку Леніна про відношення ідеалів до дійсності: "...Ідеали могли бути тільки відомим відбитком дійсності... їх, отже, необхідно перевірити фактами, зводити до фактів" [14, с. 235]. Досяжність, здійснення політичних ідеалів, підтверджував Ленін, визначається двома чинниками: по-перше, властивостями відносин, що ідеалізуються в них (їхньою прогресивністю або реакційністю) і, по-друге, сприйняттям їх масою. Які ж маси могли сприйняти соціалістичний політичний ідеал у феодальній країні?

Найважливішою функцією політичного ідеалу Ленін вважав формулювання завдань і цілей класової боротьби, котра відбувається у суспільстві. Ідеал повинен стати гаслом боротьби пролетаріату за докорінне перетворення цього суспільства, а ступінь поширення комуністичного ідеалу в робітничому класі може служити спочатку мірою успіху цієї боротьби [11, с. 408]. Однак Ленін зненацька проголошує головним ворогом "дрібнобуржуазну стихію", тобто селянство, а про феодальні структури не згадує. Він резюмує: "... наш головний ворог — це дрібна буржуазія, її навички, її звички, її економічне положення" [13, с. 255]. Проте ця "дрібна буржуазія" становила більшість населення. До того ж Ленін відносить до ворогів і власну буржуазію, і "інтелігенцію", і навіть самих "крайніх революціонерів" [13, с. 205,264].

Очевидно, що навіть не під впливом соціалістичних ідеалів, а зі своїх практичних розумінь більшовики підвелися на шлях тотального одержавлення. Їхні політичні розрахунки й ідеали спиралися на ясно видимі для них феодальні структури суспільства. Потрібно ще раз підкреслити, що Ленін строго прямував за формаційним методом К. Маркса, а вироблені ним політичні ідеали також ґрунтувалися на ньому. Він дійсно серйозно замислювався над можливістю строго контрольованого розвитку капіталізму в країні, будь то у формі державної, або непівської. Водночас, головним залишалися для нього саме контроль і управління, здійснити який можна було тільки через диктатуру номенклатури (не пролетаріату, як це підтверджували раніше, але це окрема тема, що виходить за рамки даного дослідження). Але ідея застосування методу тотального одержавлення проходить через усі соціалістичні вчення, вершиною яких оголосив себе марксизм-ленінізм. Напевно, ще К. Маркс побоявся у свій час визнати, що

метод тотального одержавлення, це саме і є той метод, який пропагувався соціалістичними ідеалами, а сам соціалізм у цілому завжди існував і продовжує існувати як найпривабливіша ідея для всіх часів і народів [15, с. 41].

Щоб піти від визнання цього факту, він зважився навіть на те, щоб відійти від свого погляду на історію як на єдиний шлях розвитку усього людства і проголосив роздвоєння на "азіатський" і "античний" способи виробництва матеріальних благ. В. Ленін а потім і Й. Сталін (1879-1953 рр.) взагалі вилучили таке поняття, як "азіатський спосіб виробництва" із марксистського вчення, мабуть усвідомивши, що соціалізм як політичний ідеал та й як конкретне втілення його в дійсність — є лише одним із випадків виникнення "азіатського способу виробництва", тобто застосування методу тотального одержавлення на основі певної формації.

У цьому своєрідну точку над "і" поставила дискусія "про азіатський спосіб виробництва", що була організована в 1931 році в Москві. Її мета полягала в тому, щоб показати, що насправді це устрій рабовласницький, як і в античності, хоча К. Маркс у дійсності писав про подібний спосіб виробництва. У 1938 році в роботі Сталіна "Про діалектичний і історичний матеріалізм" була чітко позначена вже тричленна схема розвитку суспільства: рабовласницьке, феодальне, капіталістичне. У 1939 році ІМЕЛ при ЦК ВКП(б) опублікував рукопис К. Маркса "Форми, що передують капіталістичному виробництву", у якому перелік формацій не подавався взагалі. Мета полягала в тому, щоб показати: К. Маркс пише про форми, що передували капіталістичному виробництву, а азіатського й античного способів виробництва він не називає. Але це нічого не доказує, тому що він і рабовласницького способу виробництва не називає також. Так із "азіатським способом виробництва" було покінчено і "об'єктивний хід історії", слідом за теорією К. Маркса, став безперечним.

Але виходячи з теорії К. Маркса, пролетарські революції відбуваються в промислово розвинених країнах, де капіталістичні виробничі відносини стають достатньо вузькими для бурхливо зростаючих продуктивних сил. Відповідно до цього, пролетарські революції повинні були відбутися в першу чергу в Англії, США, Франції, Німеччині. Але відбулися вони в Росії, Монголії, Болгарії, Югославії, Албанії, Польщі, Румунії, Угорщині, Чехословаччині, Східній Німеччині, Північному В'єтнамі, Північній Кореї, Китаї, Південному Ємені, Камбоджі, Лаосі, Південному В'єтнамі, Анголі, Ефіопії, Мозамбіку, Гренаді, Афганістані. Цікава закономірність у тому, що ці пролетарські революції відбулися тільки в слаборозвинених країнах. У Європі ж, за винятком Албанії і Югославії, вони відбулися в результаті прямого військового радянського втручання. Але в капіталістичних країнах, незважаючи на повну свободу діяльності комуністичних партій і інших груп, а головне, у країнах із високорозвиненими продуктивними силами, ніяких революцій не відбулося. Закономірність виходить явно "антимарксистська": чим вище рівень розвитку продуктивних сил, тим менше шансів, що в даній країні відбудеться пролетарська революція.

Сьогодні відношення до теорії К. Маркса неоднозначне [16, с. 119-127]. Ряд сучасних авторів, конкретно ставлячи питання про те, чим же сильний К. Маркс як соціальний філософ, позначають такі основні моменти:

К. Маркс одним із перших проаналізував розвиток капіталістичного суспільства до 1886 року, розкрив його негативні аспекти і складові соціальних колізій, чим поклав початок пошуку шляхів трансформації цього суспільства в посткапіталістичне. Він обґрунтував роль економічних чинників у житті суспільства, довів, що в умовах росту тенденції до зубожіння народу, суспільству загрожує соціальний вибух.

Посилаємося і на висловлення академіка В. Шинкарука: "У світлі реалій цієї епохи не підтвердилися ідеї марксизму-ленінізму про всесвітньо-історичну місію пролетаріату як могильника капіталізму і революційної перебудови світу на принципах соціалізму і комунізму шляхом установаження всесвітньої диктатури пролетаріату"[17, с. 4].

З одного боку, це може означати, що ідеали соціалізму і комунізму не мають історичних перспектив, а є лише плодом ідеологізованої уяви. З іншого боку, сучасна епоха підтверджує їх життєвість і реальне втілення, приміром, у програмах захисту трудящих у багатьох індустріально розвинених країнах.

Перелік посилань

1. Мор Т. Утопия // Утопический роман XVI-XVII вв. — М.,1971.
2. Энциклопедический словарь русского библиографического института Гранат. — Т.40.
3. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. — Т.3.
4. Маркс К. Письмо к Руге // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. — Т.1.
5. Маркс К. Немецкая идеология // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. — Т.3.
6. Маркс К. Тезисы о Фейербахе // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. —Т.3.
7. Маркс К. К критике политической экономии (предисловие) // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. — Т.13.
8. Скратон Р. Коротка історія новітньої філософії: Від Декарта до Вітгенштайна.- К.: Основи,1998.— 331 с.
9. Клямкин И. Почему трудно говорить правду? // Новый мир. —1989. —№2.
10. Радаев В.В., Шкаратан О.И. Власть и собственность // Социс. —1991. — №1.

11. Ленин В. И. Экономическое содержание народничества и критика его в книге г. Струве (отражение марксизма в в буржуазной литературе) // Ленин В.И. Полн.собр.соч. — Т.1.
12. Ленин В. И. О «левом» ребячестве и о мелкобуржуазности // Ленин В. И. Полн.собр.соч. — Т.36.
13. Ленин В. И. Заседание ВЦИК 29 апреля 1918 г. // Ленин В. И. Полн. собр. соч. — Т. 36.
14. Ленин В. И. Что такое «друзья народа» и как они воюют против социал-демократов //Ленин В.И. Полн.собр.соч. — Т.1.
15. Новгородцев П. И. Об общественном идеале.— М. : Правда,1991.
16. Библер В. С. О Марксе — всерьез // Полис.— 1996.— №1.
17. Шинкарук В.И. Общество: между прошлым и будущим // Философ. и социолог. мысль.—1992.— №4.